



ניסן התשע"א



בס"ד

## ליל הסדר לפרשת מצורע

לאלהים, על כן אמרתי לכם אני ה' אלוהיכם"

ומסביר הרב הראי"ה קוק בהגדה לפסח:

### 4. הראי"ה קוק בהגדה לפסח:

"שעיקר ותכלית הסיפור של יציאת מצרים בלילה הזה הוא נטיעת כח האמונה והדעה האמיתית בנו, והם מכינים את הגאולה העתידה לבוא. לעומת זאת הזכרת יציאת מצרים שבכל יום, היא מצד קבלת עול מלכות שמים (כמו שאומר רש"י על "אשר הוצאתי אתכם – על מנת כן פדיתי אתכם שתקבלו עליכם גזרותי"), כשמודים לה' יתברך על שפדה אותנו מבית עבדים. על כן ההזכרה שבכל יום, וסמכו אותה לקבלת עול מלכות שמים שבקריאת שמע. אבל סיפור יציאת מצרים שתכליתו להכין את העתיד, ורק בלילה שימורים זה, יכול האדם לקבל הארה עליונה, שיושב כבן חורג ועוסק בעבודתו יתברך, ע"כ אמרו בזוהר הקדוש (ח"א מ"א) שהגאולה מתעוררת ע"י סיפור יציאת מצרים"

על פי רעיון זה מסביר הרב קוק גם את המימרא בהגדה:

"ואפילו כולנו נבונים, כולנו יודעים את התורה, מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים, וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח". שלכאורה מה תורם הסיפור למי שכבר מכיר אותו היטב? אלא שמסביר הרב קוק:

"ולכן אילו היה תכלית הסיפור בלילה הזה רק לקבלת עול מלכות שמים, לא היה מחוייב בה החכם והנבון היודע את כל התורה כולה, כרשב"י וחברו שהיו פטורים מקריאת שמע (ירושלמי ברכות א', ב') משום שעול מלכות שמים מקובל היה עליהם תמיד. אבל הכנה לגאולה שלעתיד לבוא מחייבת את הכל, ואפילו חכמים ונבונים וכו', שכן אמרו חז"ל (קהלת רבה י"א ח') תורה שאדם לומד בעולם הזה הבל היא לפני תורתו של משיח, ע"כ אפילו החכמים צריכים להכין את עצמם".

כדי שהמצווה של סיפור יציאת מצרים בלילה ט"ו תיעשה כתיקנה אנחנו צריכים שתהיה מציאות של סיפור, דהיינו, מצב שבו לא רק אני "מספר עלי" אלא אני "חוה את".

אני עכשיו יורד למצרים, חווה את השעבוד במצרים, חווה את יציאת מצרים, שלב אחרי שלב.

### ב. "מתחיל בגנות ומספר בשבח"

מצות סיפור יציאת מצרים היא גם הסיבה לכלל של "מתחיל בגנות ומסיים בשבח". כלומר שכשעורך הסדר עונה על שאלות

### א. מצוות סיפור יציאת מצרים

המצווה המרכזית בליל ט"ו בניסן הוא ליל הסדר היא סיפור יציאת מצרים. כמו שפוסק הרמב"ם:

#### 1. רמב"ם בפרק ז' מהלכות חמץ ומצה, הלכה א':

"מצות עשה של תורה לספר בניסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים, בליל חמשה עשר בניסן, שנאמר "זכור את היום אשר יצאתם" (שמות י"ג ג') כמו שנאמר "זכור את יום השבת לקדשו" (שמות כ', ז'). ומנין שבליל חמשה עשר, תלמוד לומר "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר: בעבור זה (שמות י"ג ח') בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך"

אם נדייק ברמב"ם נראה שהוא לומד שמקור המצוה של סיפור יציאת מצרים הוא "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים".

ומנין שצריך שלעשות זאת בדיבור?

שנאמר "זכור את יום השבת לקדשו" שביחס לשבת אנו יודעים שהזכירה נעשית בקידוש על היין.

אבל נשאלת השאלה, מנין שמצות הזכירה והסיפור של ליל ט"ו בניסן צריכה להיות חלק אינטגרלי מליל הסדר?

כלומר מנין שצריך להיות קשר בין מצות סיפור יציאת מצרים לבין מצות אכילת הפסח המצה המרור?

זה נלמד אומר הרמב"ם מ"והגדת לבנך ביום ההוא לאמור בעבור זה", כמו שאנחנו אומרים בהגדה "יכול מר"ח ... יכול מבעוד יום ... ת"ל בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך".

בהלכה ב' מוסיף הרמב"ם:

"ואף על פי שאין לו בן, אפילו חכמים גדולים חייבים לספר ביציאת מצרים, וכל המאריך בדברים שארעו ושהיו, הרי זה משובח"

מצוות סיפור יציאת מצרים שונה באופן מהותי ממצוות זכירת יציאת מצרים אותה אנו מקיימים בכל יום, בפרשת ציצית שבה נאמר:

#### 2. במדבר ט"ו, מ"א – פרשת ציצית:

"אני ה' אלוהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים, אני ה' אלוהיכם"

ומסביר הראב"ע את הכפילות באופן הבא:

#### 3. הראב"ע על במדבר ט"ו, מ"א

"אני ה' אלוהיכם – אני שהוצאתי אתכם (בשביל) להיות לכם"

להעריך את ישועת ה' ב"ויוציאנו ה' אלוקינו משם ביד חזקה בזרוע נטויה".

2. אבל ניתן להציע תשובה נוספת, החידוש של מתחיל בגנות ומסיים בשבח, מלמד אותנו שיציאת מצרים אינה תיקון תקלה נקודתית, שקרתה במציאות בה עם ישראל נקלע לשיעבוד מצרים. אלא כל ההתרחשות של לידת עם ישראל במצרים, היא חלק מתוכנית אלוקית,

אין כאן מקריות שצריך בדיעבד להשתחרר ממנה, אלא גם עצם הירידה למצרים היא חלק מהתוכנית האלוקית, על פיה עם ישראל צריך להיווצר דווקא במצרים, מתוך שיעבוד.

תכונת העבדות היא תכונת ההתבטלות כלפי אדם או גורם חיצוני כלשהוא. העבד מאבד את חרותו ונעשה כל כולו תלוי לחלוטין באדונו "כעיני עבדים אל יד אדוניהם".

כלומר עבדות מהווה ביטוי לשפלותו הבסיסית של העבד, ובה העבד אינו מוצא ערך בעצמיותו ובחרותו אלא בהכפפת חייו באופן מוחלט למשעבד שחיצוני לחייו.

העבדות במצרים חקקה בעוצמה את תכונת העבדות בנפשות בני ישראל, והיותה הכנה למעלה הרוחנית אליה מתעלה עם ישראל בקבלת התורה "עבדי הם".

כמובן שעבד ה' הוא מציאות אחרת לגמרי מאשר להיות עבד לבשר ודם, וכמו שאומר ר'יה"ל:

"עבד ה' לבדו הוא חופשי" כלומר להיות עבד ה' זו החירות היותר עליונה הקיימת במציאות, משום שמשמעותה השתייכות מוחלטת לקב"ה מקור החיים,

כלומר לא התבטלות להוויה חיצונית אלא התבטלות לאמת המוחלטת שבפועל לא רק שאינה מקטינה את האדם אלא להיפך מרוממת אותו ונותנת משמעות אמיתית ואושר אמיתי לחייו.

החידוש של המשנה על פי שמואל הוא שלמרות ההבדל העצום בין השעבוד לבשר ודם ובין השעבוד לקב"ה, ולמרות האופי המדכא והאכזרי של שעבוד מצרים, הרי שבמבט כולל היה צורך בשעבוד מצרים כהכנה לעבדות העליונה – עבדות ה' שהיא חרותו העליונה של האדם.

3. (הערה: רעיון זה אינו מסביר לפחות בהבנתנו את שיטתו של רב בה הגנות הוא "מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו").

שיטת רב תוכל אולי להיות מוסברת בכך שההגדה מדגישה את העובדה שעד הופעתו של אברהם על במת ההיסטוריה, לא היתה קיימת אמונה באל אחד.

ואולי, כל האלילות (שמצד עצמה היא טבעית בעולם ש"מעלים" את בוראו) היתה הכנה לכך שיופיע יום אחד אדם שיגיע לאמונה המונותאיסטית בעצמו.

4. הסבר נוסף מציג הרב אלון תוך כדי כך שהוא מצביע על כך שהחיבור בין גנות השעבוד ובין שעבוד הגאולה אינו רק במגיד, אלא גם באכילה של ליל הסדר.

בקידוש אנו מברכים שהחינו, ואח"כ אנו מברכים בשם ובמלכות ואוכלים מרוך.

גם בארבע הכוסות ששותים בליל בסדר אומר ה"אור זרוע" שראוי להשתדל לשתות יין אדום דווקא כי הוא זכר לדמם של

בניו מתחיל בגנות של "עבדים היינו לפרעה במצרים" ומסיים בשבח של "ויוציאנו".

או לשיטה השניה בגמרא הוא מתחיל בגנות של "מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו" ומסיים בשבח של "ועכשיו קירבנו המקום לעבודתו". כלל זה כבר מופיע במשנה:

5. משנה פסחים קט"ז ע"א:

"ולפי דעתו של בן אביו מלמדו מתחיל בגנות ומסיים בשבח ודורש מארמי עובד אבי עד שיגמור כל הפרשה כולה".

ומסבירה הגמרא:

6. גמרא פסחים קט"ז ע"א:

"מאי גנות רב אמר מתחילה עובדי עבודה גילולים היו אבותינו ושמואל אמר עבדים היינו לפרעה במצרים"

ומסביר האבודרהם את מחלוקת רב ושמואל באופן הבא:

7. האבודרהם

שמואל סובר שכיון שכל ענין היום הוא יציאת מצרים, אין לנו להזכיר גנות אחרת מלבד השעבוד למצרים. רב לעומתו סובר שעיקר השבח למקום הוא על שהעלנו מן הגנות הרוחנית של עובדי עבודה זרה ולקחנו לו לעם, לפיכך מתחילים לספר שורשנו ומקורנו, שמתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו.

בפועל אנו נוהגים כשתי השיטות, כפי שפוסק הרמב"ם:

8. רמב"ם בפרק ז' מהלכות חמץ ומצה הלכה ד':

"וצריך להתחיל בגנות, ולסיים בשבח. כיצד: מתחיל ומספר שבתחילה היו אבותינו בימי תרח ומלפניו, כופרים וטועים אחרי ההבל ורודפין עבודה זרה. ומסיים בדת האמת, שקרבנו הקב"ה לה, והבדילנו מן הטועים וקרבנו ליחודו. וכן מתחיל ומודיע שעבדים היינו לפרעה במצרים, וכל הרעה שגמלנו, ומסיים בניסים ונפלאות שנעשו לנו, ובחרותנו"

אגב הריטב"א בפרושו להגדה של פסח מסביר שהכל מודים שצריכים לומר את שני עניני הגנות, ולא נחלקו רב ושמואל אלא באיזו גנות מתחילים, ולפי זה מנהגנו כיום הוא כשיטת שמואל.

ונשאלת השאלה מדוע יש להתחיל בגנות?

והלא להזכרת הגנות יכולה להיות אפילו השפעה שלילת המעכירה את אורית החרות אותה אנו אמורים לחוש בליל הסדר, מדוע כל כך חשוב להעלות מהעבר את התקופות שלא נעים להזכר בהם, ושאפילו מתביישים בהם.

לדוגמא, ישנה הלכה שלא מזכירים לגר או לבעל תשובה את העבר שלו, כמו שאומרת הגמרא:

9. סנהדרין צ"ד ע"א:

"גיורא עד עשרה דרי לא תבזה ארמאי קמיה"

אפשר לענות על כך מספר תשובות:

1. הראשונה, שהזכרת הגנות מבליטה ומחדדת את ערך השבח. כלומר הכרת הטוב שבדבר מתחדדת וכולטת ביתר שאת על הרקע שממנו צמח. כשאנו מבינים את תהומות הרוח והנפש שאבותינו היו שקועים בהם "מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו" אנו יודעים להעריך את התקומה האדירה של "ועכשיו קרבנו המקום לעבודתו". וכשאנחנו יודעים את מרירות השעבוד וקושי, את איבוד צלם האדם שב"עבדים היינו לפרעה במצרים", אנו יכולים

תינוקות ישראל שהיה הורג פרעה ורוחץ בו. כלומר החיבור הזה הוא מהותי לליל הסדר.

ואומר הרב אלון:

### 9. הרב מרדכי אלון

המתחיל בגנות ומסיים בשבח זאת המדרגה העליונה ביותר של הכוח לחבר לקב"ה את הכל. מי שיודע לשבח את הקב"ה על הטוב אבל עוד לא יודע לעשות זאת באותה מידה על הרע, הוא עדיין לא עובד ה', הוא עדיין עובד את עצמו, הוא מקבל את הקב"ה רק בכל מה שנראה לו.

מי שרוצה לעשות מבחן אמונה גדול אם הוא יצא לחירות, צריך לבחון את עצמו אם הוא מבין שהכל קשור לקב"ה, גם ה"הבן הילוד היאורה תשליכוהו" וגם עשר המכות.

חירות אמיתית נמצאת רק בכוח להתייחס בדיוק באותה צורה ולהעביר באותו לילה שמחויב בשמחה הגדולה של ליל הסדר, גם את תחושת אכילת המרור, בשמחה.

אמנם אי אפשר להסב באכילת המרור כי זו לא חירות, אבל מי שמחליט באכילת המרור להיות עצוב ולהשביח את שמחת היו"ט, ביטל מצות עשה של התורה. לרגע אל תאכל בהסיבה כי אינך יכול להיות בן חורין באכילת מרור שנאכל זכר לשעבוד, אבל אל תפסיק לשמוח.

באותן ארבע כוסות של יין אדום תזכור את פרעה שרחץ בדמם של הילדים ומצד שני תטיף בדם ראש ותימרות עשן ותשמח שאתה יודע להודות על הגנות ועל השבח ביחד.

לא מפני שזה היה מזמן ולכן אין לך שאלות, אלא מפני שאתה אמור להגיע למדרגה כזאת שאתה יודע לחבר את הכל. כי אם הקב"ה אחד ושמו אחד אז הכל מחובר אליו.

זה הדבר הקשה ביותר של ליל הסדר ובלעדיו, אין סיפור יצ"מ. לכן באים גם רב וגם שמואל שמתארים שני אופנים של גנות ושבח, שני צדדים בהיסטוריה ובהווה של גנות ושבח בעם ישראל. כל אחד מתאר מהצד האישי שלו, כביכול, את הסיפור יצ"מ שלו, פה אי אפשר להכריע בשאלה, פה צריך להביא את שתי הדעות ולבנות עליהן את כל ההגדה.

### ג. "ארמי אובד אבי"

עיקרה של ההגדה של פסח הוא דרשת הפסוקים של פרשת מקרא ביכורים, החל מהמילים "ארמי אובד אבי", כמו שאומרת המשנה בפסחים:

#### 10. משנה פסחים קט"ז ע"א:

"ודרש מארמי עובד אבי עד שיגמור כל הפרשה כולה".

וכמו שפוסק הרמב"ם:

#### 11. רמב"ם בפרק ז' מהלכות חמץ ומצה הלכה ד':

"והוא שידרוש מארמי אובד אבי עד שיגמור כל הפרשה. וכל המוסף ומאריך בדרש פרשה זו הרי זה משובח".

פרשת "ארמי עובד אבי" הידועה כפרשת "מקרא ביכורים" מכיוון שאותה היה קורא מביא הביכורים כל שנה כאשר היה מביא את ביכוריו לבית המקדש. פרשה זו מתארת את גלות מצרים והיציאה משם:

#### 12. דברים כ"ו - פרשת "ארמי עובד אבי"

א וְהָיָה כִּי תִבְּאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵיךָ נָתַן לְךָ נַחֲלָה וּירִשְׁתָּהּ וְיִשְׁבַּתְּ בָּהּ: ב וְלָקַחְתָּ מֵרֵאשִׁית כָּל פְּרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר תִּבְּיֵא מֵאֲרָצְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵיךָ נָתַן לְךָ וְשָׂמְתָּ בַסֶּנֶא וְהִלַּכְתָּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֵיךָ לְשֹׁפְן שְׁמוֹ שֵׁם: ג וּבָאתָ אֶל הַכֹּהֵן אֲשֶׁר יִהְיֶה בַיָּמִים הָהֵם וְאָמַרְתָּ אֵלָיו הַגְדַּתִּי הַיּוֹם לַה' אֱלֹהֵיךָ כִּי בָאתִי אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאֲבֹתֵינוּ לֵאמֹר לְתֶת לָנוּ: ד וְלָקַח הַכֹּהֵן הַסֶּנֶא מִיָּדְךָ וְהִנִּיחוֹ לִפְנֵי מִזְבֵּחַ ה' אֱלֹהֵיךָ: ה וְעִנִּיתָ וְאָמַרְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיךָ אֲרָמִי אֲבֹד אָבִי

וַיִּרְדּוּ מִצְרַיִמָּה וַיִּגְר שֵׁם בְּמִתֵּי מַעֲט וַיְהִי שֵׁם לְגוֹי גְדוֹל עַצוֹם וְרָב: ו וַיִּרְעוּ אֶתֵּנוּ הַמִּצְרַיִם וַיַּעֲנוּנוּ וַיִּתְּנוּ עֲלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה: ז וְנִצְעַק אֶל ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵינוּ וַיִּשְׁמַע ה' אֶת קִלְנוּ וַיִּרְא אֶת עַנְיֵנוּ וְאֶת עֲמַלְנוּ וְאֶת לַחֲצֵנוּ: ח וַיּוֹצֵאֵנוּ ה' מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֵרַע נְטוּיָה וּבְמַרְא גְדוֹל וּבְאֹתוֹת וּבְמִפְתֵּיִם: ט וַיִּבְאַנוּ אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה וַיִּתֵּן לָנוּ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲרָץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ:

ונשאלת השאלה, אמנם נכון שפרשת מקרא ביכורים מתארת את גלות מצרים, ואת יציאת מצרים, אבל האם לא היה מתאים יותר לעסוק בתיאור הראשוני והמקורי שבספר שמות?

נראה שגם ענין זה קשור להבנת מהות מצות סיפור יציאת מצרים, שבה האדם חייב לחוות את יציאת מצרים כמו שאומרת המשנה:

#### 13. משנה בפסחים קט"ז ע"ב:

"בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים שנאמר: והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים".

ויש לזכור שהפרשה בה מופיע פסוק זה בשמות י"ג מדברת בבאי הארץ כלומר בדורות הבאים שלא יצאו בעצמם ממצרים, והכתוב אומר שכאשר הם יסבו עם בניהם לסדר ויספרו להם על יציאת מצרים הם צריכים לספר להם על כך בגוף ראשון.

דין זה גם נפסק ע"י הרמב"ם:

#### 14 רמב"ם בפרק ז' מהלכות חמץ ומצה הלכה ו':

"בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים שנאמר "וואותנו הוציא משם (דברים ו' כ"ג)..."

ויש לשים לב לשינוי לשונו של הרמב"ם שכתב "להראות את עצמו" במקום לשון המשנה "לראות את עצמו".

ומסביר הרב מרדכי אלון, שהרמב"ם הבין שהדרישה "לראות את עצמו" עלולה להיות דרישה אבסטרקטית שהאדם יתקשה למלא, ולכן בה הרמב"ם ואומר יתכן שלהגיע לדרגה הנפשית של "לראות את עצמך" זה קשה, אבל לפחות תתחיל ב"להראות את עצמך" תתחיל בכאילו, ואחרי המעשים ימשכו הלבבות.

על פי זה ניתן להסביר מדוע נבחרה פרשת מקרא ביכורים כבסיס להגדה.

את פרשת זכירת יציאת מצרים אכן אפשר לקרוא בספר שמות, אולם ספר שמות הוא סיפור יציאת מצרים של דור יוצאי מצרים. לעומת זאת, סיפור יציאת מצרים דרך פרשת מקרא ביכורים הוא סיפור יציאת מצרים של הדור שהגיע לארץ ישראל, ולמרות שלא חווה את הגלות והגאולה הוא מדבר עליה בגוף ראשון.

זה הוא המודל שצריך לעמוד לנגד עינינו בליל הסדר – חווייה של הגלות והגאולה בגוף ראשון "ובכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא עצמו יצא ממצרים".

אגב ישנה שאלה מעניינת ביחס למדרש פרשת ביכורים, הרי המשנה אומרת וכך פוסק בעקבותיה הרמב"ם שדורשים את כל הפרשה כולה, אבל אנחנו לא דורשים את הפסוק האחרון (פסוק ט'):

"וַיִּבְאַנוּ אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה וַיִּתֵּן לָנוּ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲרָץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ".

ערכם השלם של החיים אינו ידוע לנו, ועיקר משמעותם של החיים האנושיים הוא בהבנה שעצם הגדרתם של החיים הוא בהיותם נמצאים בתהליך קבוע ומתמיד של צמיחה ויציאה אל הפועל.

כל חייו האדם עמל להתפתח, להתעלות ולגלות את צלם האלקים שבאדם. העבד אינו שואל הוא רק מבצע מה שאומרים לו, עצם היציאה לחרות היא יצירת השאיפה לדעת להתפתח להתעלות שבאה דרך שאלה וחקירה.

רעיון נוסף מביא הרב אביחי קצין: הוא מסביר שמביא הביכורים אינו אומר מקרא ביכורים, אלא הוא עונה לקב"ה שמדבר עימו דרך התאנה שביכרה.

שואלים את היהודי על התאנה והוא מתחיל בשיעור הסטוריה 'אני מבין מה הרימון הזה עושה לי, מה התאנה הזו מדברת אלי! אני מבין שאני זכיתי למה שלא זכו דורות הרבה, שאני פה, באתי אל הארץ!'

אותו יהודי יתכן שהוא כבר דור שביעי בארץ. אבל הוא מרגיש שהוא עצמו בא, וזה עצמו מהות החוויה של ליל הסדר אותה אנו לומדים ממקרא ביכורים.

גם המצה נקראת לחם עוני, ואומרים חז"ל שזהו לחם שעונים עליו דברים הרבה.

שואל האור שמח, היכן כתוב שצריך לענות על המצה?

והוא משיב שהכונה היא לפסוק שלנו, "וענית ואמרת".

מצה נקראת לחם עוני כי צריך לדרוש עליה את פרשת מקרא ביכורים, שכתוב בה "וענית".

נראה שעומק דבריו הוא שפרשת מקרא ביכורים מלמדת אותנו שצריך לענות בגוף ראשון, ולא רק לספר בגוף שלישי, כי כאשר אני מרגיש שהדובר מדבר אלי, ואז אני עונה.

### ה. סימני ליל הסדר ו"המעלות הטובות"

ננסה להראות שהתהליך הנפשי שאדם צריך לעבור בליל הסדר מתבטא גם בסימני ליל הסדר. כידוע ההגדה מתחלקת לחמשה עשר חלקים, שאנו מכירים אותם גם בשם הסימנים:

**21. חמישה עשר סימני הסדר**  
קִדְּשׁ. וְרַחֵץ. כִּרְפֵס. יַחַץ. מַגִּיד. רְחֹץ. מוֹצֵיא. מְצַה. מְרֹר. כּוֹרֵךְ. שֶׁלֶחַן עֹרֵךְ. צְפוּן. בְּרֵךְ. הַלֵּל. נִרְצָה:

המספר חמש עשרה מופיע פעם נוספת בליל הסדר (מלבד העובדה שמדובר כמובן בליל חמשה-עשר בניסן שזה הלילה שבו הלבנה מגיעה למילואה), בחמש-עשרה המעלות הטובות של המקום עלינו

כפי שנראה בהמשך על פי המהר"ל המעלות הטובות מתארות התעלות והתקדשות, וכך גם חמש עשרה הסימנים של ליל הסדר מבטאים גם הם עליה והתקדשות מהקידוש הפותח את ליל הסדר ועד לנרצה של "לשנה הבאה בירושלים הבנויה".

1. ויש שכתבו שבתקופה שבה נתחברה המשנה דהיינו בזמן הבית (כפי שניתן לראות מנוסח המשנה לגבי ארבעת הקושיות) היו אכן ממשיכים לדרוש את פסוק ט', אבל משגלו ישראל מארצם, לא היה טעם לדרוש פסוק זה ואמירתו נתבטלה (שו"ת מלמד להועיל חלק ג' ס"ה).

2. תרוץ אחר הביא התשב"ץ ועל פיו הקטע בהגדה של "כמה מעלות טובות למקום עלינו" הוא קיום דרשת פסוק ט' כי בקטע זה אנו אומרים: "והכניסנו לארץ ישראל ובנה לנו את בית הבחירה".

### ד. "וענית ואמרת..." – עיקרון השאלה והתשובה

מפרשת מקרא ביכורים ניתן ללמוד עוד הלכה עקרונית לליל הסדר. מילה מיוחדת בפרשת מקרא ביכורים היא: "וענית ואמרת ארמי אובד אבי..." וכל הפרשנים דנים במשמעות המילה 'וענית':

15. רש"י על "וענית...":

"וענית - לשון הרמת קול".

16. האבן עזרא על "וענית...":

"וענית – יתכן, שישאלו הכהנים לאמור, מה זה שהבאת, על כן וענית".

כלומר המילה וענית מלמדת אותנו את העיקרון של שאלה ותשובה, שהוא עקרון חשוב בליל הסדר, כמו שאומרת המשנה:

17. משנה בפסחים קט"ז ע"א:

"וכאן הבן שואל את אביו ואם אין דעת בבן אביו מלמדו מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות..."

18 הגמרא על המשנה בפסחים קט"ז ע"א:

"ת"ר חכם בנו שואלו, ואם אינו חכם אשתו שואלתו, ואם לאו שואל לעצמו, ואפילו שני תלמידי חכמים שידועים בהלכות הפסח שואלין זה לזה".

(ומסבירים המפרשים שהברייתא מדברת בבן קטן שאפילו אין בו דעת להבין מה שילמדוהו וכן הברייתא אומרת שבמקרה זה האשה היא זו ששואלת)

וכן פוסק הרמב"ם:

19. רמב"ם בהלכות חמץ ומצה פרק ז הלכה ג':

"וצריך לעשות שינוי בלילה הזה כדי שיראו התינוקות וישאלו ויאמרו מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות עד שישב להם ויאמר כך וכך אירע, כך וכך היה ... ואם אין לו בין אשתו שואל, אין לו אשה שואלין זה את זה מה נשתנה הלילה הזה, ואפילו היו כולם חכמים, היה לבדו שואל לעצמו מה נשתנה הלילה הזה"

ואגב יש לשים לב שלשיטת הרמב"ם לא מספיק שהבן או האשה ישאלו אלא שגם עורך הסדר חייב לשאול את הקושיות,

20. הרמב"ם בפרק ח' מהלכות חמץ ומצה הלכה ב':

"ואומר הקורא מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות".

נראה שהיסוד של השאלה בליל הסדר איננו רק הדרכה דיסקטית חינוכית, אלא השאלה היא מהותית לסיפור יציאת מצרים וזאת מכיוון שהשאלה מבטאת את הרצון להשתנות ולהתעלות. הצימאון שהשאלה מבטאת הוא ביטוי לתנועה בה האדם נמצא כל חייו.

חמש עשרה מעלות הללו מתחלקות לשלש קבוצות של חמש, ובהתאם לכך גם את חמשה עשר הסימנים של ליל הסדר ניתן לחלק לשלש קבוצות באופן הבא:

כלומר המספר חמש-עשרה מתאר התעלות תהליכית שלב אחר שלב, והמהר"ל מסיים:

"ולכך גם כאן היו ט"ו מעלות שהעלה הקב"ה אותם עד המעלה הט"ו שהיא ובנה לנו את בית המקדש, שהרי המקדש קדוש בודאי במעלה הנבדלת".

### ג. שיש משמעות לחלוקה של חמש עשרה המעלות לשלש קבוצות של חמש:

המהר"ל בגבורות ה' אומר "וכבר אמרנו לך למעלה כי כל דבר יש לו התחלת התקרבות ואמצעות התקרבות וסוף, וכל אחד ואחד בפני עצמו(כמו שכל תהליך הוא בעל משמעות בפני עצמו, כך יש גם כל שליש שהוא בפני עצמו) כי אין הדבר כאשר הוא בהתחלה כמו שהוא כאשר כבר הוא באמצע, ואין הדבר כאשר הוא באמצע כמו כאשר הוא בסוף. לכן יש באלו ט"ו מעלות התחלת העלוי מן הפחיתות ואמצע העלוי וסוף העלוי".

כאשר המהר"ל מדבר על התעלות הכוונה היא לתהליך של התעלות.

כלומר המהר"ל מסביר לנו שלא עוסקים פה עכשיו רק בסיפור שבחי המקום אלא בתיאור של תהליך של התעלות שאותו אמור לעבור האדם בליל הסדר.

חמישיית המעלות הראשונה, עוסקת בתהליך ההוצאה של בני"מ ממצרים, כמו שאומר המהר"ל:

### 25. המהר"ל על חמישיית המעלות הראשונה: "שהוציאנו ממצרים. ועשה בהם שפטים. ועשה באלהיהם. והרג את בכוריהם. ונתן לנו את ממונם"

"חמש הראשונות הכל יקרא התחלת העלוי, כי היו כלם ביציאה שהם ההוצאה והשפטים והריגת בכוריהם ועשה באלהיהם ונתינת ממונם. ואז היתה תכלית היציאה שיצאו מרשות מצרים, ועדיין אין כאן עילוי רק שיצאו מרשותם"

התהליך של היציאה ממצרים אינו רק תהליך פיזי, אלא גם תהליך רוחני.

האומה המצרית בלעה את עם ישראל לחלוטין, כמו אמא את עוברה. כמו שאומר המהר"ל:

"כי קודם שיצאו ישראל ממצרים לא היה להם מציאות כלל".

כלומר עם ישראל הלך והתבטל, הלך והתבטל, והוא הגיע לטומאה כזאת של ירידה והתבטלות, שלא היה לו כבר שום כוח עצמי.

אמנם יש לו כוח נצחי גדול שעוד יתגלה בעולם, אבל בפועל זה לא בא לידי ביטוי, והמצרים משעבדים אותם כרצונם, ולעם ישראל אין אפילו מוטיבציה להשתחרר מהעול המצרי.

לכן כאשר הקב"ה "הוציאנו ממצרים" זו מציאות של "גוי מקרב גוי" כעובר שנוכח.

אבל גם אם התינוק השתחרר ממצרים, הרי שאחרי מאתיים ועשר שנות שעבוד, קשה מאוד לשחרר את... מצרים מהתינוק (להבדיל, כאשר תינוק נולד לאמא מסוממת, גם לאחר הלידה הוא סובל מהשפעות שנבעו מהעובדה שהתפתח ברחם של אמא מסוממת). לכן על מנת להתחיל לשחרר את בני"מ מההשפעות התרבותיות המצריות "עשה בהם שפטים".

חמש עשרה המעלות הללו מתחלקות לשלש קבוצות של חמש, ובהתאם לכך גם את חמשה עשר הסימנים של ליל הסדר ניתן לחלק לשלש קבוצות באופן הבא:

### 22 חלוקת סימני הסדר לשלוש קבוצות של חמש

מ"קדש" ועד "מגיד" – סיפור השעבוד במצרים ויציאתנו ממנה. מ"רחצה" ועד "כורך" – תקון הטבע על ידי אכילות יחידות בשנה בהן אנו מברכים על האכילה עצמה. ומ"שלחן עורך" ועד "נרצה" – עיסוק בגאולה השלישית ובהתדבקותנו בשכינה.

לאור זאת ניתן לאמר שמטרת ההגדה, על חמשה עשר סימניה, לגרום לנו לעבור תהליך נפשי.

התהליך הנפשי שמתואר ע"י חמש-עשרה מעלות ושלושה חלקים, הוא מרכז כל סיפור יציאת מצרים.

לצורך הבנתו של התהליך נתמקד בחמש-עשרה המעלות הטובות של המקום עלינו, שבהמשך נחלק גם אותם על פי המהר"ל לשלש חמישיות.

### 23. " כמה מעלות טובות למקום עלינו"

על אחת כמה וכמה טובה כפולה ומקפלת למקום עלינו. שהוציאנו ממצרים. ועשה בהם שפטים. ועשה באלהיהם. והרג את בכוריהם. ונתן לנו את ממונם. וקרע לנו את היסוד. והעבירנו בתוכו פחריה. ושקע צרינו בתוכו. וספק צרכנו במדבר ארבעים שנה. והאכילנו את הפן. ונתן לנו את השבת. וקרבנו לפני הר סיני. ונתן לנו את התורה. והכניסנו לארץ ישׂראל. ובנה לנו את בית הבחירה לכפר על פל עונותינו:

המהר"ל מפראג מנתח את חמש-עשרה המעלות האלה וקובע מספר קביעות:

### 24. המהר"ל על "המעלות הטובות"

#### א. שמעלות פירושם מדריגות.

לכל מדריגה יש משמעות בפני עצמה, אבל אני אבין אותן רק כשאני אראה אותן כולן ביחד.

כלומר זה לא רק מספר שבחים שאנחנו עכשיו משבחים את השם על כך וכך פעולות שנעשו, אלא כל פעולה מובילה אותי שלב קדימה.

"כמה מעלות טובות. קראם מעלות טובות, כי כל אחת ואחת מעלה נוספת. כמו המעלות שכל אחת ואחת גבוה יותר מן הראשונה, כך היו אלו המעלות כל אחת ואחת תוספת מעלה ומדרגה עד שהגיעו אל תכלית המדרגה האחרונה שהיא ובנה לנו את בית הבחירה לכפר על כל עונותינו".

#### ב. שיש למספר חמש עשרה משמעות:

"וכלן הן ט"ו מעלות. וחשבון זה אל תאמר שהיה במקרה כלל (כלומר לא הגיעו כאן באופן מקרי לחמישה-עשר שבחים) כי החשבון ומספר זה נמצא שהיה מעזרת נשים לעזרת ישראל ט"ו מעלות (כלומר, בבית-המקדש היו חמש-עשרה מעלות, אלה חמש-עשרה המדרגות שעליהן עמדו ושרו) והן נגד ט"ו שירי המעלות שבספר תהלים. והירח שהוא עולה חמשה עשר ימים עד תכלית מלוואה, שכל זה ראיה שהמעלות הוא ט"ו מעלות ולא יותר".

"והוא נגד שם י-ה שעולה חמשה עשר במספר, וזה כי בשם י-ה ברא בו שני עולמים העולם הזה והעולם הבא, שנאמר כי ביה ה' צור עולמים. ומאחר שבשם הקדוש הזה ברא שני עולמים תוכל לדעת (תבין) כי המעלות מגיעות עד ט"ו ולא יותר. כי בכח השם הזה ברא הכל לפיכך עלוי העולם עד

השלב הבא הוא " העבירונו בתוכו בחרבה" כי כשהים נקרע הוא השתנות מופלאה של הטבע, אבל אפשר לעבור בים והוא עוד לא נעשה יבשה ממש.

אבל כשהים נעשה יבשה זה התהפכות היסודות, המים הופכים ליבשה. כלומר זוהי פעם אחת ויחידה בהיסטוריה להיכנס לתוך הים ולראות אותו כאילו הוא יבשה, לראות את הים הגדול כמכלול.

### 27. מההגדה:

"רבי יוסי הגליל אומר: מנין אתה אומר שלקו המצרים במצרים עשר מכות ועל הים לקו חמישים מכות. במצרים מה הוא אומר: "ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים היא", ועל הים מה הוא אומר "וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים, ויראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו".

ומסביר הרב מרדכי אלון, את עומק המדרש של רבי יוסי הגלילי: אצבע, היא פירוט, כשאני רוצה להיות ספציפי אני מורה באצבע כמאמר הפסוק "כי אראה שמיד מעשי אצבעתיך ירח וכוכבים אשר כוננתה" (תהלים ח-ד).

במצרים אכן כל מכה היתה ספציפית: מכת הדם למדה שהקב"ה שולט ביאור, מכת הצפרדעים גלתה שהקב"ה שולט בצפרדעים, וכו'.

המכה הבאה תגלה לי את שליטתו לגבי הכינים, וכך הלאה, כל אחת מהמכות גלתה פן מסוים של הנהגת ה' בעולם.

כלומר את הראיה הכוללת שהקב"ה כולל את הכל, קבלנו כפרטים.

אבל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים, לא ראה ישראל אלא על הים.  
אם היו רואים במצרים את היד, אזי החרטומים לא היו מעיזים לומר "אצבע אלוהים היא".

איך אני יכול להבין שפרעה מכביד ליבו אחרי מכות כאלה, ההסבר היחידי הוא שפרעה חושב, הקב"ה אמנם שולט בפן מסוים של העולם (באצבע מסוימת הוא שולט), אבל אולי יש פן אחר (אצבע אחרת) שבה הוא לא שולט?  
(ומעיר הרב אלון שעבודת ה' שלנו היא הרבה פעמים אצבעות אצבעות, אני ירא שמים, אבל בשלשת רבעי משרה. יש נקודה אחת שעוד לא.)

הכוח לראות את הכל הוא כאשר אני בעצם לא רואה כלום.

### מה קורה בים?

בים יש עולם שלם, אבל אני לא רואה אותו, הוא בשבילי מכלול אחד.

ביבשה ראינו אצבעות, אצבעות.

כשהגיע ישראל וראה את מצרים מת על שפת הים, הוא פתאום ראה את הכל ביחד.

את היד הגדולה שעשה הקב"ה, לא כאן על הים, אלא קודם לכן במצרים.

לאחר מכן מגיע הדבר הכי חשוב, "שקע צרינו בתוכו",

פירושו שאנחנו לא רוצים להישאר במציאות שהים קרוע, עם ישראל רוצה לחיות במציאות שהטבע חוזר אל עצמו, וגם

כלומר המכות והשפטים שעשה הקב"ה במצרים נתנו לנו את האפשרות להתחיל להיגמל מהאמונה שלעולם ימשיכו לרדוף אותנו.

כי שזה שיצאנו ממצרים לא מעיד על עצמאות, ניתן גם לברוח מבית עבדים, ואז אמנם איך עבד אבל אתה גם לא עצמאי.

אבל אם הקב"ה עשה בהם שפטים, ואתה מבין שיש כח שחזק מהאומה המצרית, אז אתה מתחיל להבין שתיתכן גם מציאות אחרת.

אבל לא מספיק להכות במצרים, עם ישראל שחי במצרים מאות שנים, פחד לא רק מהמצרים אלא גם מאלהי מצרים התבוננו בו מעמודי אבן ענקיים, ולכן "עשה באלוהיהם", כלומר הקב"ה עשה שפטים גם באלהי המצרים, על מנת שעם ישראל יבין שגם בהם אין ממש.

ומכיוון שגם הבכורות היו מין אלוה משפחתי, הכה הקב"ה "והרג את בכוריהם", כמו שאומר משה לפרעה: "בני בכורי ישראל הנה אנוכי הורג את בנך בכורד".

אבל ההשתחררות האמיתית מתחושת השעבוד למצרים היא לא כאשר עם ישראל רואה באופן פאסיבי את התרסקותה של המצריות לפנינו, אלא כשהם עצמם נתנו לנו את ממונם והודו כי עם ישראל – עם העבדים המושפלים - זכאים בדין לממונם. ולכן כל כך מהותי השלב של "ונתן לנו את ממונם".

לכל זה קורא המהר"ל התחלת העילוי.

התחלת העילוי הוא בעצם מצב שבו עם ישראל עדיין לא עושה דבר, אלא רק יצא ממצרים, אבל גם "תחילת ההתעלות" זה שלב הכרחי, מכיוון שבתוך המציאות המצרית אין כל אפשרות לתהליך של התעלות.

26. המהר"ל על חמישיית המעלות השניה: "וקרע לנו את הים. והעבירונו בתוכו בחרבה. ושקע צרינו בתוכו. וספק צרכנו במדבר ארבעים שנה. והאכילנו את המן."  
השלב הבא, הוא כפי שאומר המהר"ל:

"רק בחמש המעלות האמצעיות שהיה להם אחר היציאה הם לעילוי ישראל על העולם כמו שמבואר למעלה, ואלו חמש האמצעיות נחשבו אמצע העלוי"

עכשיו החמישייה השניה של המעלות, שבה אנו כבר נמצאים במדבר, והארועים מתרחשים מחוץ למצרים. כלומר, האדם התרחק מזירת החטא, מזירת השעבוד ואז הוא יכול להגיע לחמישייה השניה.

במדבר עם ישראל מגלה שהקב"ה משגיח על הטבע, ושכאשר עם ישראל נמצא תחת השגחת הקב"ה אין הוא כפוף לטבע.

היו אמנם כבר שפטים במצרים, היאור הוכה והיה לדם, אבל גם היאור זה עוד לא הים.

ב "וקרע לנו את הים" הטבע מתהפך, ובני-ישראל נמצאים במציאות ניסית.

מציאות ניסית פירושו שכל הטבע מתרומם אל המקום שבו ישראל לא נשלטים על-ידי הטבע אלא שולטים בו.

"וחמש המעלות האחרונות הדבוק לגמרי בו יתברך, והתחלת חמש האחרונות הוא השבת שאין ספק שהשבת במה שהוא אות הברית בין השם יתברך ובין ישראל הוא התחלת החבור והדבוק בו יתברך. ובית המקדש באחרונה שהיה שכינתו בתוכם וזו היא החבור לגמרי"

כלומר החלק השלישי עוסק בדברים שבהם הקב"ה מבקש מאיתנו להתקרב אליו. הצעד הראשון הוא נתינת השבת, שמתחילה כבר בנתינת המן. המן של המדבר הוא לא סתם לחם משנה שמתחיל את השבת מכיון שביום הששי הקב"ה נתן פעמיים את המן. זה היה הרגע שבו התגלה שגם מה שחשבת שהוא עוד טיפ טיפה טבעי בעל-טבעי, גם הוא היה על טבעי.

### מה היה ביום הששי?

הרי המן היה כולו לא טבעי אז מה היה הפלא שיורד פעמיים ביום ששי?

למה שאדם ילך לחפש אוכל בשבת? מה ההוא אמינא שלו שפתאום צריך ללכת לפי הטבע?

זה האדם, האדם גם בעל-טבעי מוכרח להבין את ההגיון. הרי לא יכול להיות שיהיה פעמיים משהו לא טבעי.

למה לא יכול להיות? למה זה יותר טבעי שיורד מן כל בוקר ממה שיורד ביום ששי פעמיים? מה ההתפעלות מלחם משנה?

אלא שהאדם חייב להבין את עצמו גם בתוך מה שברור לו שהוא לא מבין, אבל הוא ינסה להסביר גם את זה, ולכן הוא יצא בשבת ג"כ לראות.

ולכן רק כאשר האדם מסוגל לצאת מהצורך בשליטה ובהבנה של כל פרט הוא יכול להתחבר לשבת.

כשקב"ה נתן לנו את השבת התחיל הקשר של עם ישראל עם הקב"ה. לכן מיד כשנכנסת השבת אני מקדש את השבת, אבל הדבר הראשון שאני אומר זה "זכר ליציאת מצרים כי בנו בחרת ואותנו קידשת", כך אני אומר בקידוש של ליל הסדר, וכך אני אומר בקידוש של שבת, כי ביציאת מצרים ומהלך שמתחיל בה מתחיל החיבור של עם ישראל לקב"ה.

אחרי שהוא נתן לנו את השבת הוא קרבנו לפני הר סיני, אחר-כך הוא נתן לנו את התורה, אחר-כך הוא הכניסנו לארץ-ישראל, ואחר-כך הוא בנה לנו את בית-המקדש לכפר על כל עוונותינו. הולך ומתקרב, הולך ומתקרב עד שמתאחד עם השכינה כמה שהוא יכול.

כלומר כאשר מתרגמים את האמונה בה' לקבלת השבת, להתקרבות להר סיני כדי להישאר בו ולקבל תורה. ורק כאשר האמונה מתורגמת ל"קבלות" והנהגות יום-יום, אפשר להכנס לארץ ישראל. שהוא צעד בדרך לבנין בית הבחירה שבו תבוא לשלמותה הדבקות של עם ישראל בקב"ה, ורק בו יתכפרו לנו כל עוונותינו. יהי רצון שנזכה לספר ולענות ביציאת מצרים, ושנזכה ל"כימי צאתך מארץ מצרים הראנו נפלאות."

כשהטבע חוזר אל עצמו הניסיות נמשכות. "ושקע צרינו בתוכו" תוך כדי החזרה למציאות הטבעית.

אבל כל שלושת הדברים האלו המופלאים יש בהם מינוס אחד, זה אירוע, חד פעמי.

שגם אם הוא האירוע ההרואי הגדול ביותר שיהיה בעולם, "שמעו עמים ירגזון חיל אחז יושבי פלשת", הוא עדיין חד פעמי. ולכן יש צורך בדרגה הבאה של "סיפק צרכנו במדבר ארבעים שנה".

ארבעים שנה אלו שנות דור, כמו שנאמר "ארבעים שנה אקוט בדור",

ואם ארבעים שנה ספק צרכנו במדבר, שהוא מבחינת הטבע לא מקום לחיות בו, זה מגלה לנו באופן תמידי שהקב"ה הוא אלוהי הטבע (כלומר בעל השליטה בטבע).

אבל השיא של הכל שהוא המדרגה האחרונה בחמישייה האמצעית הוא "והאכילנו את המן".

הצורך הראשון של אדם זה למזון, ואת המזון הוא מקבל ממשהו שהוא מכיר. כאשר הוא תינוק הוא מקבל את המזון מאמו, וכשהוא גדל הוא מבקש אותו מהארץ. במדבר התגלה שאנחנו מקבלים את המזון מהשמים, ישירות מהקב"ה.

כלומר החמישייה הזאת היא העלייה של עם ישראל למציאות המהותית שלו, בה הוא מחובר לקב"ה ולכן הטבע משרת אותו, ולא הטבע מנהל אותו.

לסיכום, בחמשייה הזו אנו עוברים לאמונה בכוחנו ובהובלת ה' אותנו באמת. כלומר מצד אחד מתוארת בחמישייה הזאת ההנהגה הניסית של הקב"ה את עם ישראל במדבר.

אבל צריך לצאת ממצרים - לא רק כדי להאמין בה' - אלא גם כדי להאמין בעצמך "כשם שצריך האדם להאמין בה' יתברך, כך הוא צריך להאמין בעצמו".<sup>1</sup>

וכשעם ישראל יתחיל להאמין בכוחותיו, הקב"ה יקרע בשבילך את היס ויעבירך בחרבה.

רק ים שנבקע בזכותך ישקיע בתוכו את כל ה"מַצְרִימִים" שמנסים כל עוד רוחם באפם לרדוף אחריו ולהפיל אותו. הבעיה במעברים האלו תמיד, היא עד כמה העלייה הזאת תהיה יציבה. בקיעת היס, על כל חלקיה, היתה ארוע חד פעמי. אבל מה יקרה במשך כל ארבעים השנים הקרובות? - סיומה של החמישייה השניה הוא באמונת ה' בנו ארבעים שנה, במן ובמדבר.

החמישייה השלישית עוסקת במצוות האלוקיות שניתנו לנו כעם ישראל.

כלומר שיר המעלות האדיר הזה מסתיים רק כאשר מתרגמים את האמונה בה' ואת הבנת של השגחה ה' בעולם למעשים, ולמצוות. כמו שאומר המהר"ל:

28. המהר"ל על חמישיית המעלות השלישית: "ונתן לנו את השבת. וקרבנו לפני הר סיני. ונתן לנו את התורה. והכניסנו לארץ ישראל. ובנה לנו את בית הבחירה לכפר על כל עוונותינו." "

<sup>1</sup> ר' צדוק, "צדקת הצדיק", קנד.